

J. Pavúk, Viera Němejcová—Pavúková, Stanislav Šiška, J. Vladár
Slovensko v mladšej dobe kamennej (Slovacia în epoca neolitică),
 Edit. Academiei Slovace de Științe, Bratislava, 1970, 294 p. + 45
 fig. în text, XCVI pl. și o hartă (rezumat în l. germană p. 243—284).

Redactat de patru dintre cercetătorii Institutului arheologic din Nitra al Academiei Slovace de Științe, acest volum este al doilea din seria *Pravek Slovenska* (preistoria Slovaciei), din care primul volum, publicat mai de mult, a fost destinat paleoliticului. Volumul pe care îl recenzăm aici a fost scris din îndemnul și sub conducerea lui A. Točík, fost pînă de curînd director al Institutului arheologic de la Nitra, și care a avut un rol hotărîtor în ampla activitate a acestui institut pe care l-a organizat perfect, ca și la formarea tinerilor cercetători slovaci, astăzi bine cunoscuți prin enunțările lor cercetări de teren și prin studiile publicate.

În introducere, A. Točík face un succint istoric al cercetării arheologice în Slovacia, relevînd între altele meritele de curînd decedatului acad. J. Eisner — care acum aproape patruzeci de ani a publicat prima amplă sinteză despre preistoria Slovaciei —, trecînd în revistă și diferitele etape parcurse de cercetarea neo- și eneoliticului în Slovacia, precum și realizările principalilor cercetători în acest domeniu, ultima etapă fiind considerată aceea începută pe la 1960 de către institut sub conducerea autorului prefeței.

Împărțită într-o serie numeroasă de capitole de mărimi inegale, în care sînt tratate rînd pe rînd *toate* culturile și grupele culturale neolitice și eneolitice (inclusiv acelea care în Ungaria sînt încadrate în așa-zisa epocă a aramei), cartea se compune în fapt din două mari părți — Neoliticul și Eneoliticul. Iar faptul că rezumatul în limba germană cuprinde 40 de pagini, tipărite cu corp mic, dă posibilitatea tuturor cititorilor străini să cunoască nu numai diferitele puncte de vedere și concluziile formulate pentru fiecare cultură și problemă, ci și datele esențiale pe care se sprijină acestea. Capitolele privind neoliticul au fost redactate toate de Juraj Pavúk, în timp ce acelea consacrate culturilor

eneolitice au fost scrise de ceilalți trei autori, fie în colaborare pentru unele culturi, fie individual pentru altele.

Culturile neolitice ale Slovaciei se încadrează în ceea ce Pavúk numește „civilizația neolitică din arcul Carpaților”, pe care o împarte în trei „epoci” — timpurie, mijlocie și tîrzie — deși este evident că termenul de „epoci” nu este cel mai potrivit, firesc fiind să se vorbească de etape sau perioade. Pe de altă parte, oricît de comod ar fi termenul „Arcul Carpaților” — în care sînt încadrate regiunile situate la V de Carpați, deci incluzînd Transilvania, Slovacia și zona de NE a Ungariei — ar fi preferabil ca el să fie evitat, ținînd seama de faptul că de multe ori folosirea lui se face de către alții în mod tendențios. Prima etapă, respectiv acea timpurie a neoliticului, din zona de est a acestei vaste regiuni se caracterizează prin ceramica Stračevo-Criș, în timp ce pentru zona de vest și NE este specific complexul ceramicii liniare (Linearbandkeramik), care se împarte în două mari grupe, una răsăriteană și alta apuseană. În neoliticul mijlociu se nasc în ambele zone ale acestor două mari complexe culturale mai multe culturi independente, rezultate nu numai din dezvoltarea locală ci și datorită pătrunderii culturii Vinča dinspre sud. Pe de altă parte, în timp ce zona de SV a Slovaciei are legături cu neoliticul regiunilor dunărene, zona de est a Slovaciei se leagă în special de grupele culturale din ținuturile Tisei și din Transilvania, de-a lungul întregii dezvoltări a neoliticului; acest fapt l-a determinat pe autor să trateze permanent cele două zone amintite ale Slovaciei în chip separat.

Desigur, într-o recenzie — oricît de amplă ar putea fi ea — nu este posibil să urmărim detaliat întreaga expunere, și de aceea ne vom mulțumi să semnalăm în aceste pagini unele dintre punctele de vedere și dintre concluziile

cărora ni se pare că se cuvine să li se acorde în special atenție și ne vom opri mai ales asupra considerațiilor privind legăturile cu neoliticul românesc și în general cu cronologia relativă a culturilor neo-eneolitice.

Marele complex al ceramicii liniare din Slovacia este împărțit în două etape esențiale de dezvoltare — veche și nouă —, fiecare constituind o unitate culturală proprie, deși ele sînt legate genetic: prima aparține neoliticului vechi iar cealaltă neoliticului mijlociu. Ceramica liniară veche din SV Slovaciei — pe care autorul o împarte, pe baze tipologice, în trei etape de dezvoltare — este cea mai veche cultură neolitică din centrul Europei, lipsind dovezi de legătură genetică între ea și cultura Starčevo-Criș, așa încît complexul culturii liniarbandceramică nu s-ar fi putut naște din cultura Starčevo-Criș. Afirmînd că „civilizația” neolitică a ajuns în Europa centrală încă din etapa preceramică (fără a se indica însă dovezile pe care se sprijină această afirmație, dar avîndu-se poate în vedere observațiile lui V. Miložić cu privire la analizele polenice care ar fi dovedit cultivarea foarte timpurie a plantelor în această regiune), autorul socotește că neoliticul ceramic propriu-zis a fost adus de un nou „val de civilizație” a cărui pătrundere în această regiune nu este deocamdată clară. Poate — spune autorul — apariția ceramicii în cultura liniară ar fi putut fi mijlocită de cultura Starčevo-Criș și în felul acesta s-ar putea vorbi de o participare a acesteia la nașterea culturii liniarceramică. Totuși autorul e de părere că există elemente clare care dovedesc sincronismul dintre etapa a doua a vechii ceramicii liniare și faza Starčevo-Criș II b de la Leț (corespondențe în ornamentică etc.) și admite că, tot pe baza unor apropieri tipologice, s-ar putea face apropieri și cu cultura Proto-Sesklo. Faza tîrzie a ceramicii liniare vechi ar fi sincronă cu cultura Criș din zona Tisa și cu faza tîrzie a culturii Starčevo (pe care o consideră sincronă cu Vinča veche). Lipsesc însă deocamdată dovezi în etapa veche și pentru un sincronism cu cultura Vinča-Turdaș. De altfel, judecînd după situația din România, nouă ni se pare că acest sincronism nici nu ar fi

posibil: deoarece ceramica liniară cu note muzicale din România a fost cel puțin parțial sincronă cu cultura Dudești — și deci și cu Vinča-Turdaș — aceasta din urmă nu putea fi sincronă și cu ceramica liniară veche în etapa ei timpurie. Și de altfel ceva mai departe autorul arată el însuși că ceramica liniară tîrzie este aceea sincronă cu Vinča A și cu Dudești-Cernica.

Și pentru ceramica liniară tîrzie se folosește o împărțire în mai multe faze — de data aceasta trei — tot pe baze stilistico-tipologice, dintre care ultima conține elemente care amintesc de tehnica timpului Zeliezovce. Judecînd după materialele ilustrate, socotim că ceramica liniară cu note muzicale din România își găsește paralele bune în prima, dar mai ales în a doua dintre fazele precizate de Pavuk. Pe lângă ornamentele în benzi arcuite compuse din cîte trei linii, avînd note la capete și pe traseu, comune ceramicii liniare cu note muzicale de la noi, mi se pare că merită să fie semnalat un fel de strachină-bol tronconic din prima fază, de la Dvorniky (pl. IX/5), în care regăsim un ornament întîlnit după știința noastră o singură dată în Moldova și anume în așezarea de la Traian-Dealul Fintînilor: grupe de cîte trei linii paralele piezișe avînd note muzicale numai la capete (v. *Materiale*, VIII, p. 255, fig. 7/1). Același motiv apare și pe alt bol, de la Hurbanovo (pl. IX/6), dar aici notele sînt introduse și la mijlocul liniilor, iar pe vas mai sînt și alte motive.

Evoluția ceramicii liniare tîrzii din zona studiată se termină mai de vreme decît în restul Europei și, sub influențe sud-estice, cares-ar legachiar de unele schimbări din Asia Anterioară, apar noi culturi, inclusiv „tipul Zeliezovce”, care se deosebește de adevărata ceramică liniară în special prin benzile marginite de cîte două linii adînc incizate paralel și umplute cu culoare roșie sau galbenă. În ceea ce ne privește, ori cîte noutăți și deosebiri pot fi observate în „tipul Zeliezovce”, nu ni se pare că este justificată considerarea lui ca o unitate culturală aparte de marea grupă liniară, căci este indiscutabil că el reprezintă o ultimă etapă — desigur regională și tîrzie — a culturii liniare. Sem-

nificativ în această privință ni se pare și faptul că cele mai multe descoperiri de tip Z suprapun așezări liniare mai vechi. De altfel însuși faptul că i se spune „tipul Z” arată că nici autorul nu dorește să meargă prea departe în această separare a lui de restul ceramicii liniare. Și în evoluția acestui „tip” se desprind trei faze de dezvoltare, în prima dintre ele ornamentarea ceramicii fiind încă strâns legată tipologic de aceea a ceramicii liniare târzii, notele muzicale predominând încă față de creștăturile lungi și înguste specifice tipului Z — ceea ce vine în sprijinul afirmației noastre de mai sus. În ultima fază apar elemente care vor fi ulterior caracteristice pentru cultura Lengyel și pentru grupa Luzianki. Specifică pentru tipul Z este și ornamentarea antropo-și zoomorfă în relief pe diferite vase.

Din punct de vedere cronologic, procesul de formare al tipului Z. s-a petrecut o dată cu nașterea altor culturi din SE Europei, cu care este sincron și înrudit: cultura Bükk, poate și grupa Szakalhat-Lebö și culturile Marița și Boian, dar noile cercetări nu confirmă participarea culturilor Bükk și Tisa la formarea tipului Z. Piese de „import” dovedesc sincronismul fazei mijlocii a lui cu Bükk, sincronism continuat și mai târziu pînă la sfîrșitul ambelor culturi. În ultima fază, tipul Z este sincron și cu faza veche a culturii Tisa. Cunoscuta amforetă de la Vinča — descoperită la 6,60 m adîncime — dovedește sincronismul dintre nivelul pre-Lengyel și cultura Vinča-Turdaș, târzie, eventual chiar cu etapa de trecere spre Vinča-Pločnik.

În capitolul privind culturile neolitice din E Slovaciei, Pavúk arată că cea mai veche cultură din această regiune este aceea a ceramicii pictate, în care distinge trei faze: Michalovce, peștera Domica Ia și Domica Ib. Cea mai veche ceramică liniară est-slovacă apare încă din faza Michalovce a ceramicii pictate, dar este vorba de o ceramică de o factură destul de primitivă, în care predomină ornamentele *ne*-liniare. Această primă etapă, care ar putea fi numită „faza proto-liniarbandceramică”, este anterioară ceramicii liniare Alföld din Ungaria și aceleia de tipul Barca III în care notele muzicale

joacă un rol important. După autor, din punct de vedere al corespondențelor cronologice descoperirile etapei Domica Ia corespund ceramicii pictate de tip Starčevo IIB din Iugoslavia și din Transilvania (Starčevo, Leț), deși cultural nu există o legătură directă cu ele. Orizontul cu ceramica pictată Domica Ib și-ar avea analogiile cele mai apropiate în timpul Maroslele-Pana din Ungaria și Gornja Tuzla VI din Iugoslavia, iar din punct de vedere al formelor autorul afirmă că sînt legături sigure cu ceramica Sesklo din Tesalia, nefiind exclus ca ea să reprezinte o pătrundere directă a ceramicii târzii Sesklo în regiunea Carpaților. Eventualele legături directe între aceste zone atît de îndepărtate una de alta ar putea fi confirmate și de recente descoperiri de ceramică pictată într-un nivel Criș timpuriu la Gura Baciului (Transilvania centrală), încă inedite, pe care descoperitorul (N. Vlăsa) le consideră de factură Proto-Sesklo. Firește însă că pentru a se face comparații valabile și a se trage concluzii este nevoie de informații mai detaliate în privința acestor descoperiri. Dacă însă se confirmă că ceramica din acest nivel timpuriu Criș este într-adevăr de tip Proto-Sesklo, atunci este evident că ea trebuie considerată mai veche decît ceramica pictată din Slovacia și de asemenea mai veche decît începuturile ceramicii liniare din aceeași zonă. De asemenea în felul acesta s-ar asigura și poziția cronologică-relativă a ceramicii liniare vechi din NV României (Ciumești), care evident nu este o cultură de sine stătătoare, ci o ramură a culturii liniare est-slovace. Încercările făcute uneori de a se transforma în „cultură independentă” orice grup regional care are și unele particularități proprii nu ni se pare recomandabilă.

Discutînd problema celei mai vechi ceramicii liniare din Slovacia, autorul împarte întreaga ceramică liniară europeană în două mari grupe: aceea vestică (numită de el Spiralbandkeramik) — răspîndită în Germania, Olanda, Polonia, Boemia, Moravia, Austria, V Ungariei, Ucraina, Moldova și SV Slovaciei (la care trebuie adăugate însă Franța și Belgia) — și grupa estică, răspîndită în special în NE Ungariei, S Slovaciei, Transilvania și NE Banatului; țînd însă seama

de faptul că tocmai grupa „vestică” s-a răspîndit atît de departe spre ... est, aceste denumiri nu ni se par valabile decît pentru situația din Slovacia. În orice caz, apropierea ce se pot face între ceramica liniară cu note muzicale din Moldova și din Ucraina și aceea din SV Slovaciei (dintre care pe unele le-am semnalat și mai sus), dovedesc că într-adevăr ele fac parte din aceeași grupă, în diferitele de denumirea ce i s-ar da. Pe de altă parte însă numai Transilvania de NV poate fi legată de grupa „estică”, deoarece ceramica liniară din centrul și sud-estul Transilvaniei (ca și acelea din Muntenia, de altfel) se încadrează în aceeași grupă cu acelea din Moldova, deci cu grupa numită „vestică”.

Pentru ceramica liniară veche din E Slovaciei și NE Ungariei autorul propune numirea comună de ceramică liniară est-carpatică și o împarte în trei etape de dezvoltare (dintre care cea mai veche este aceea sincronă cu etapa Mihalovce a ceramicii pictate, despre care am amintit). Faza mijlocie este caracterizată de așa-numita ceramică liniară Gemer, care ar fi sincronă cu începuturile culturii Vinča A, cum se vedește prin întrepătrunderile acestor culturi în sud-estul Ungariei. Ultima fază, în care apare și ceramică bi- și tricromă pictată înainte de ardere și se întîlnesc elemente apropiate de tipul Zeliezovce, este contemporană cu cultura Bükk. După părerea autorului nu ar fi exclus ca ea să fi participat și la nașterea culturii Herpaly. O indicație în acest sens ar fi și o anumită legătură dintre ceramica liniară de tipul Satoraljauihély (care aparține ultimei faze a ceramicii liniare est-slovice) și ceramica pictată de tipul Lumea Nouă din Transilvania, care se află la baza culturii Petrești, întrucît se știe că între ceramica Herpaly și aceea Petrești sînt strînse legături reciproce. Din păcate în această privință nu ni se pare că se poate ajunge la concluzii prea categorice, deoarece cercetarea românească în legătură cu nașterea culturii Petrești este încă deficitară, chiar dacă cei mai mulți cercetători sînt înclinați să admită nașterea culturii Petrești din cultura Lumea Nouă.

Urmează apoi în E Slovaciei cultura Bükk pe care autorul o împarte în patru etape (A, AB, B și C), dintre care prima ar fi sincronă cu sfîrșitul fazei Vinča A 2, a doua cu Vinča B 1 și a treia cu B2 (în textul autorului figurează tot B1, dar bănuim că este o greșeală de tipar), iar sfîrșitul culturii Bükk cu orizontul Vinča B2—C1.

Cultura Tisa apare prima dată în orizontul Pre-Lengyel iar sfîrșitul ei trebuie pus, în toată zona respectivă, odată cu apariția ceramicii albe-păstoase a culturii Lengyel, care în SV Slovaciei a urmat după cea mai veche fază Lengyel. În E Slovaciei etapa ceramicii pictate cu alb a culturii Lengyel corespunde ceramicii pictate de tip Tiszapolgár—Csözshalom—Oborin I, care reprezintă cea mai veche fază de dezvoltare a cerucului Polgár. Urmează apoi ceramică de tip Oborin II — numită Proto-Tiszapolgár, care aparține începutului eneoliticului din E Slovaciei.

Autorul sincronizează cea mai veche fază a culturii Lengyel (I) cu Tripolie A (= Precucuteni III)—Gumelnița I — Vinča C — Stichbandkeramik II—III — sfîrșitul culturii Tisa, sincronisme care corespund numai parțial cu acelea propuse de noi acum cîțiva ani și stabilite pe baza diferitelor piese de import pătrunse dinspre vest în unele culturi eneolitice din România. De altfel ni se pare clar că faza Precucuteni III nu poate fi sincronă în întregime cu Gumelnița I, după cum aceasta din urmă nu este decît parțial sincronă cu sfîrșitul fazei Vinča C, și credem că nu poate fi sincronă decît cu Lengyel II.

În partea a doua a volumului, consacrată eneoliticului, autorii încep expunerea prin considerații generale, arătînd pe drept cuvînt că această perioadă reprezintă o unitate de sine stătătoare în cadrul dezvoltării „civilizațiilor” preistorice (deși și aici, ca și mai înainte, surprinde folosirea termenului de „civilizație”), deoarece se caracterizează pe de o parte prin rolul tot mai important al creșterii animalelor domestice în economia populațiilor, la care se adaugă și dezvoltarea producției metalurgice, și prin intensificarea contactelor cu regiunile balcano-anatoliene. Economia de vînațoare nu e caracteristică decît pentru unele grupe,

asa încît în linii mari caracteristica generală a neoliticului — „civilizație agricolă” — rămîne mai departe valabilă, acesta fiind specificul celor mai multe culturi eneolitice din Slovacia și din SE Europei.

Autorii socotesc că regiunea „arcului Carpaților” aparține în cursul eneoliticului marelui cerc cultural sud-est-european, așa cum s-a cristalizat el la începutul neoliticului timpuriu, în etapa de formare a culturilor cu ceramică pictată. În această zonă nu e vorba acum de migrații culturale, căci trecerea la eneolitic s-a făcut în cadrul culturilor deja existente. Dacă a doua afirmație ni se pare cu totul valabilă, prima reprezintă o generalizare prea absolută, deoarece și cultura Criș-Starčevo din Transilvania trebuie înglobată culturilor cu ceramică pictată, iar atît formarea cît și evoluția ei se plasează în neoliticul vechi, nu în eneolitic. Pe de altă parte contactul cu — și influențele din — zona balcano-anatoliană sînt de asemenea mult mai vechi, așa încît și din acest punct de vedere considerarea spațiului „arcului Carpaților” ca o unitate geografico-culturală închisă este greșită: nici cultura Criș-Starčevo, nici cultura liniară, nici aceea Vinča-Turdaș nu aparțin exclusiv acestui spațiu, deoarece toate s-au răspîndit și la S și unele chiar la E de Carpați.

La acest capitol sînt indicate și primele date absolute; potrivit părerii autorilor, eneoliticul din Europa Centrală poate fi datat, pe baza legăturilor dintre culturile din Slovacia și acelea din SE Europei și a tuturor împreună, pe baza legăturilor cu Asia Anterioară, între 2 900—1 900 (1800) î. e. n. Firește, discutarea acestei probleme atît de des dezbătută nu poate fi făcută în cadrul unei recenzii, oricît de amănunțită ar fi ea. Dar este de mirare că autorii nu indică mai precis elementele esențiale care i-au determinat să aprobe aceste date și nu amintesc nimic despre datele C 14, măcar pentru a arăta motivele pentru care nu sînt de acord cu ele și a le combate. De altfel datele la care s-au oprit nu corespund nici cu acelea ale partizanilor cronologiei scurte, care se știe că pun începutul culturii Vinča pe la 2 900—2 800. Ținînd seama și de

faptul că în perioada eneolitică autorii înglobează și toate culturile perioadei de tranziție spre epoca bronzului, credem că în orice caz începutul eneoliticului trebuie situat mai devreme. Pe de altă parte, întrucît perioada de tranziție spre epoca bronzului are o serie de caractere proprii, iar culturile respective nu sînt întotdeauna o continuare directă a aceloră din adevărata perioadă eneolitică, ni s-ar fi părut preferabilă separarea acestor două perioade în locul înglobării lor sub o singură denumire.

Oricum ar fi, eneoliticul din Slovacia este împărțit în trei faze; faza veche cuprinde în SV Slovaciei două faze tîrzii ale culturii Lengyel iar în E Slovaciei culturile Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr. Faza mijlocie e reprezentată în SV Slovaciei de cultura Baden (prin grupa Boleráz, care este etapa ei cea mai veche și prin aceea mai nouă cu ceramică canelată „clasică”), iar în E Slovaciei prin elementele tîrzii ale culturii Bodrogkeresztúr împreună cu grupa Laznany și cu etapa „clasică”, ceva mai tîrzie, a culturii Baden. În sfîrșit, eneoliticul tîrziu este cunoscut în SV Slovaciei prin grupele Bosáca, Kostolac și Kosihy-Caka, iar în E Slovaciei prin grupa Nyersege-Zatin și prin grupa mormintelor tumulare est-slovice.

Trecînd în revistă fiecare dintre aceste culturi și grupe culturale, autorii diferitelor capitole propun și unele sincronisme ce ne interesează direct. Astfel, penultima etapă a culturii Lengyel din E Slovaciei (grupa Brodzany-Nitra) este socotită sincronă cu cultura Tiszapolgár, iar pe baza corespondențelor tipologice și cu faza Cucuteni A—B (= Tripolie B II), deși pe baza importurilor de piese metalice noi am socotit (și socotim încă) mai valabilă sincronizarea culturii Tiszapolgár cu faza Cucuteni A3. Pentru ultima fază Lengyel (grupa Ludenice) este preconizat un sincronism cu Bodrogkeresztúr, Vinča-Pločnik, Gumelnița și Sălcuța, pe baza vâscoarelor bitronconice cu două torți ca și pe baza sincronismului dintre grupele culturale ce urmează în Slovacia după grupa Ludenice și acelea ce urmează în România după cultura Gumelnița.

Sincronizarea generală cu Gumelnița și Sălcuța este însă prea vagă; dintre exemplele invocate de autori, vasele de la pl. XLIX/1—2 au într-adevăr corespondențe în faza Gumelnița B 1 de la Căscioarele și în faza Sălcuța IV, în timp ce acela de la pl. LI/2 este cu totul inconcludent, fiind deosebit de vasele din România. În orice caz însă, primele corespund sincronismului propus de noi între Gumelnița B 1 (la care se poate adăuga Sălcuța IV) și Bodrogkeresztúr I—II, dar un paralelism cu Cucuteni B nu ni se pare posibil, știut fiind că această fază a culturii ceramicii pictate este sincronă cu cultura Cucuteni I.

În ceea ce privește cultura Tiszapolgár, ea nu urmează imediat după Tiszapolgár-Csöhszalom-Oborin, deoarece recent s-a descoperit o grupă intermediară fără ceramică pictată, numită faza Proto-Tiszapolgár, precizată și stratigrafic. Prima răspândire masivă a metalurgiei în Slovacia este în legătură cu cultura Tiszapolgár. Ca sincronisme, autorul propune unul între Proto-Tiszapolgár și cea mai veche fază Tiszapolgár, de o parte și Cucuteni A—Tripolie B I, de altă parte, iar pentru restul culturii Tiszapolgár un paralelism cu Cucuteni A—B și Tripolie B II, sincronisme ce corespund numai parțial cu acelea propuse de noi. Dacă s-ar admite că Tiszapolgár a dăinuit pînă în timpul fazei Cucuteni A—B, întreaga cultură Bodrogkeresztúr (care urmează după Tiszapolgár) ar trebui sincronizată exclusiv cu faza Cucuteni B, ceea ce nu ni se pare posibil întrucît piesele metalice de import venite din aria culturii Bodrogkeresztúr s-au descoperit chiar în așezări Cucuteni A, nu numai în așezări Cucuteni A—B, în condiții stratigrafice sigure; de aceea ni se pare preferabil să rămînem deocamdată la sincronismele propuse (de noi acum cîtiva ani).

Eneoliticul mijlociu este caracterizat în regiunile de răsărit ale zonei studiate prin cultura Baden, care se împarte și cronologic și cultural în două mari entități: grupa Boleráz și cultura Baden „clasică”. Pentru prima, autoarea (Viera Nêmejcová Pavúková) propune sincronismul cu „culturile” Cernavoda din România, asupra cărora a atras atenția încă de acum cîtiva ani, cu cultura Ezero

din Bulgaria și „probabil” cu așa-zisa fază Petrești-Coțofeni din Transilvania; aceasta din urmă s-a dovedit însă a fi o creație artificială, deoarece ea nu a existat. De altfel ni se pare destul de problematică că cultura Petrești a dăinuit pînă la începutul culturii Coțofeni, deoarece pătrunderile Bodrogkeresztúr în Transilvania, chiar dacă nu vor fi fost prea masive, trebuie să fi pus capăt evoluției culturii Petrești. Cît privește faptul că prin sincronizarea cu cultura Cernavoda (trebuie precizat Cernavoda III) s-ar putea face și una de ordin general cu grupul Horodiștea-Gorodsk și Foltești-Usatovo din Moldova și dincolo de Prut, amintim că cercetătorii români care s-au ocupat cu această problemă în ultimul timp au arătat că nu se mai poate vorbi de un paralelism între Foltești I și Cernavoda III sau Boleráz, deoarece ultimele sînt posterioare etapei Foltești I—Usatovo. Este sigur însă că unele paralele directe între Boleráz și Horodiștea se pot stabili: iată de pildă vasul de la pl. LXXVIII/5 (cultura Boleráz) care este strîns înrudit cu vasul aparținînd culturii Horodiștea descoperit de noi la Hăbășești (*Hăbășești*, pl. CXXXVI/1 și CSSSVII); în același timp vasul (pl. LXXII/7), din aceeași familie, aparținînd culturii Baden, poate fi avut și el în vedere.

După părerea autorilor, culturile Kostolac (Iugoslavia) și Coțofeni (România), împreună cu grupa Bosaca (Slovacia) ar avea legături genetice cu cultura Baden și s-au născut în zonele periferice de răspândire ale acesteia din urmă. După părerea noastră însă, deși nu avem încă un studiu de sinteză asupra culturii Coțofeni, aria ei de răspândire și legătura directă cu celelalte culturi din perioada de tranziție (de la Dunărea inferioară ne îndemnăm să nu o socotim derivată din cultura Baden și născută în zona periferică de răspândire a acesteia, chiar dacă toate acestea aparțin unor mari complexe culturale în care se întîlnesc elemente comune).

Pentru grupa Bosaca autorii arată că este tipic decorul Furchenstich și acela în șnur, iar pentru cultura Kostolac se arată că ea, pornind din Iugoslavia, s-a întins pînă în Slovacia de sud, la Dunăre.

În sfârșit, cu descrierea ultimelor grupe culturale — Kosiby-Caka, Nyírség-Zatin și aceea a mormintelor tumulare din E Slovaciei — și cu indicarea pătrunderilor elementelor străine în această zonă (cultura Glockenbecher și influențele culturii ceramicii decorate cu șnur) se încheie această carte bogată în fapte, ipoteze și concluzii, care dă o imagine completă și aproape la zi a epocii neo- și eneolitice din Slovacia.

Credem că lungă noastră dare de seamă a putut scoate în evidență faptul că este vorba de o lucrare esențială pentru toți cercetătorii care se interesează de problemele epocilor respective din centrul și sud-estul Europei, tratate în chip metodic și ilustrate corespunzător, așa încât fiecare dintre culturile și grupele trecute în revistă sînt bine documentate atât prin indicarea clară a elementelor caracteristice cît și prin prezen-

țarea lor grafică. Atenția acordată problemelor esențiale legate de nașterea, dezvoltarea și dispariția diferitelor culturi și legăturilor lor culturale și cronologice cu culturile altor zone dovedește pe de o parte că autorii nu se mulțumesc cu o simplă prezentare a evoluției culturale în perioada și regiunea cercetată, ci de un studiu temeinic, chiar dacă nu întotdeauna soluțiile adoptate pot fi considerate definitive și dacă în unele cazuri nu putem subscrie la sincronismele propuse și la unele dintre interpretări. În orice caz, Institutul arheologic din Nitra și fostul lui director Anton Točík au contribuit la realizarea unei opere cu adevărat utile, pentru care toți cei interesați în problemele neo-eneoliticului central și sud-est european trebuie să le mulțumească.

Vladimir Dumitrescu

Pierre Ducrey, *Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique des origines à la conquête romaine* (Thèse présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Lausanne pour obtenir le grade de docteur ès Lettres). Paris, Éditions E. De Boccard, 1968, 359 p. + 12 planșe afară din text.

Teza lui Pierre Ducrey, întocmită sub îndrumarea profesorilor Paul Collart și Jean Béranger, de la Universitatea din Lausanne, apoi completată și pregătită pentru tipar în cursul unui stagiu la Școala Franceză din Atena, se caracterizează prin două însușiri prețioase, mai ales în acest gen de lucrări: un plan cuprinzător, care îmbrățișează subiectul sub toate variatele-i aspecte, și o informație întinsă, căreia nimic nu pare să-i fi scăpat din izvoarele antice ori din literatura modernă asupra războaielor în antichitate. Altă trăsătură lăudabilă a cărții: alături de scrierile de orice fel ale autorilor antici se folosesc pe o scară întinsă textele epigrafice, a căror judicioasă triere și interpretare vădesc influența exercitată asupra tînărului cercetător de învățămîntul lui Louis Robert.

Din cele două mari împărțiri ale lucrării, prima — mai mult descriptivă — se ocupă de împrejurările în care cineva putea fi luat prizonier în lumea veche, ca și de noțiunea de prizonier în teoria și practica relațiilor politice dintre cetățile grecești sau dintre greci și barbari, pînă la cucerirea romană. După un lung studiu de vocabular, în care sînt examinate accepția și răspîndirea termenilor curent folosiți pentru a exprima, calitatea de prins (de la homerulic δμῶρ, trecînd prin αἰχμάλωτος, pînă la ἀνδράποδος și ὄμημα, frecvente în textele epigrafice și papirologice ale epocii elenistice), se cercetează cu răgaz soarta captivilor din operațiile militare de tot felul: lupte în cîmp deschis, asedii de cetăți, expediții în teritoriu barbar, razii ale piraților și corsarilor. În partea a doua, în schimb, interesul auto-